

***"Hisz nem is én vagyok / csak magam" - A szubjektum
manifesztálódásának lehetőségei a Szent István-drámák tükrében
(Katona József: *István, a magyarok első királya*, Boldizsár Miklós:
Ezredforduló, Sík Sándor: *István király*, Szász Károly: *István vezér*,
Ratkó József: *Segítsd a királyt!*)***

jelige: pilótakeksz

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. Kant feltétele és Foucault modern cogitoja	4
3. Katona József: <i>István, a magyarok első királya</i>	5
4. Intertextualitás, transztextualitás	14
4.1. Boldizsár Miklós: <i>Ezredforduló</i>	17
4.2. Szász Károly: <i>István vezér</i>	23
4.3. Ratkó József: <i>Segítsd a királyt!</i>	27
4.4. Sík Sándor: <i>István király</i>	30
5. Utószó	31
6. Bibliográfia	33

1. Bevezetés:

Miért pont a Szent István-drámák? Katona Józsefről már az általános és középiskolában is tanultunk. De leginkább csak úgy reflektáltunk rá, mint nagy nemzeti drámánk, a *Bánk bán* szerzőjére. Azonban az egyik, magyar irodalomtörténettel foglalkozó kurzuson egy új szempontból közelítettük meg a *Bánk bánt*, méghozzá a drámában megjelenő szubjektumproblémákat vizsgáltuk meg. Ez az elemzési igazán megkedveltette velem a *Bánk bánt*, valamint felkeltette bennem az érdeklődést Katona József iránt. Míg a *Bánk bánról* elmondhatjuk, hogy egy túlkanonizált alkotás, addig Katona József egyéb művei kiesnek irodalmi kánonunkból. Pedig Katona szubjektumfelfogását ma is helytállónak találom (ezt lírája is jól mutatja). Így azt gondoltam, keresek magamnak egy másik Katona-művet, és megpróbálom bebizonyítani annak létjogosultságát kánonunkban. Kezdetnek elolvastam Bíró Ferenc Katona Józsefről szóló nagymonográfiáját. Ebben a könyvben olvastam először az *István, a magyarok első királyáról*. Bíró Ferenc azonban nem foglalkozott vele részletesebben, így utánanéztem a műnek. Elolvastam, érdekesnek találtam, és rengeteg ötlet eszembe jutott vele kapcsolatban, úgy döntöttem tehát, alaposabban megvizsgálom, hiszen részletes elemzés még nem született róla. Felfedeztem benne többek között néhány olyan elemet is, mely később a *Bánk bánban* is megjelenik.

Ahogy elolvastam az *István, a magyarok első királyát*, rögtön eszembe jutott, hogy ismerek még egy Szent Istvánról szóló drámát, mégpedig Boldizsár Miklós *Ezredfordulóját*. Ez a mű szolgált az *István, a király* című rockopera alapjául. Érdekes, hogy míg a rockoperának hatalmas kultusza alakult ki, addig az eredeti dráma elsikkadt mellette. Pedig egy meglehetősen izgalmas kérdéseket fölvető darabnak találtam. Ezek után elkezdett érdekelni az, hogy vajon kik írtak még államalapítónkról drámát. Bíró Ferenc *Katona József* című monográfiájában ezt olvastam az *István, a magyarok első királyának* témájával kapcsolatban: „István alakja nem tartozott a kor irodalma által igazán kedvelt magyar történelmi alakok közé, némileg egyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy igazán főleg Mária Terézia tovább élő politikai képviselői, a tradicionális vallásosság hagyományát ápoló katolikus klérus és magyarországi németiség körében volt kedvelt hős – a századforduló magyar íróit az államalapításnál jobban érdekelte a magyar történelem kezdeteinek egy másik nagy eseménye, a honfoglalás.”¹ A kutatásom során azt tapasztaltam, hogy a későbbi korokban sem volt igazán kedvelt hőse a magyar drámáknak Szent István alakja, de ráleltem

¹ BÍRÓ 2002: 57-58.

többek között Ratkó József *Segítsd a királyt!* című művére, valamint Sík Sándor *István királyára* és Szász Károly *István vezérére*. Ezekről a drámákról is elmondható, hogy nem képezik irodalmi kánonunk részét, pedig véleményem szerint ott lenne a helyük. Végül úgy döntöttem, elvégzem az *István, a magyarok első királya* szoros szövegolvasását; valamint megvizsgálom az ezekben a drámákban felbukkanó szubjektumelméleti kérdéseket is, főleg azt, hogy hogyan változik István szubjektuma. Ezzel pedig szeretném bizonyítani azt, hogy Katona József nem csupán egyműves szerző, és igenis helye van neki is és a többi Szent István-drámának is kánonunkban.

2. Kant feltétlene és Foucault modern cogitoja

A Szent István-drámák elemzése során igen fontos szempont lesz számunkra a vallás és a szubjektum kérdése. A problémakör körbejárásához szeretném segítségül hívni Kant és Foucault nézeteit. Kant a megismerésnek azon feltételeit kutatja, amelyek minden megismerést megelőznek. Szerinte objektív tudásunk eredete csak a szubjektumban lehet adott; így azokat az a priori (szó szerint: a korábbiából) elemeket kutatja, amelyek a teoretikus szubjektivitást alkotják. Nála tehát a transzcendentális fogalma a „(...) szubjektum reflexív önmagára-hajlását és a megismerés a priori elveinek felkutatását jelenti.”²

Kant szerint az emberi gondolkodás természetéből adódóan olyan, hogy keresi azt a feltétlent, amire minden visszavezethető. A megismerés szemléletét veszi anyagul. Úgy véli, az értelem és az ítélőerő az, ami alapelvek és fogalmak segítségével egységet, rendezettséget ad az anyagnak. Az ész pedig ezt a fogalmi ismeretet próbálja meg a végső egység szintjére vinni. Ez azonban csak egy feltétel feltételeként, azaz feltétlenként képzelhető el. Ezáltal kerül az értelem saját magával összhangba. Tehát az ész képes arra, hogy elgondolja a feltétlent, arra azonban nem, hogy meg is ismerje azt. Így azt mondhatjuk, hogy az ész olyan ismereteket talál ki, amelyek valójában nem léteznek. „Az abszolút szubjektum gondolásánál a tiszta ész hibás következtetéseket (paralogizmusok) tesz; a dolgok és feltételek totalitása esetén ellentmondásokba keveredik (antinómiák), Istennel kapcsolatban pedig olyan „bizonyítékokat” hoz föl, amelyeket cáfolni lehet. A feltétlen ismerete így mint elgondolt, de nem igaz ismeret jelenik meg; mint látszat.”³ Tehát az ész nem képes arra, hogy bebizonyítsa a lélek halhatatlanságát, az akarat szabadságát vagy Isten létezését. Ugyanakkor arra sem, hogy ezeket megcáfolja. Sőt, Kant Descartes „gondolkodom”-fogalmát is új

² KANT 2012.10.29.11.30

³ Uo.

jelentéssel ruházza fel. Úgy gondolja, hogy az embernek nincsen objektív ismerete önmagáról és a lélekről sem, így nem bizonyítható a halhatatlanság; ugyanakkor az sem, hogy halandó. Mivel a lélek nem szubsztanciális jellegű, így a halhatatlanságával kapcsolatos elméletek is értelmetlenek.

Kant Isten-képzete nagyon fontos lesz számunkra a Szent István-drámák vizsgálata során. Ugyanis azt mondja, hogy Istent nem lehet tárgyasítani, nem tehetjük a megismerés vagy az „értelmes” beszéd tárgyává. „A gondolkodó ész nem is kérdezhet Isten létezése után, hiszen maga a létezés (Dasein) is kategória, és ez Istent a tapasztalat kategoriális világába vonná. Így Kant nem bizonyítja Isten létét a világból vagy a gondolkodásból, hanem egy lépéssel mélyebbre megy, és Istent nem transzcendens lénynak, hanem transzcendentális ideálnak tekinti - azaz egy olyan a priori képzetnek, amely bár a tapasztalat előtt van, azzal mégis szükségszerűen össze van kötve.”⁴ Összegezve Kant szerint a lélek, az Isten, a szabadság és a világ az ész ideái, melyek a gondolkodás következetességén alapulnak.

Foucault jónak látja Kant elképzeléseit, azonban túl is halad rajtuk. Úgy véli, az ember létezése során folyton azzal a felhívással szembesül, hogy ismerje meg önmagát. Ő azt gondolja, hogy már magáról az emberről, a létről kell szólni; valamint nem a megismerésről, hanem egy eredendő félreismerésről. Ehhez szükségünk van arra, hogy felújítsuk Descartes cogitóját, és felismerjük, hogy transzcendentális gondolkozásunk eltávolodott Kant elemzésétől. A modern cogito már újra meg újra föltett kérdés lesz, hogy a gondolkodás hogyan lakozik máshol, mégis a lehető legközelebb magához, és hogyan képes létezni nem gondolkodó formákban. „Mondhatom, hogy én vagyok és nem én vagyok mindez; a cogito nem vezet a lét megerősítéséhez, hanem egész sor, a létre irányuló kérdésnek nyit utat: minek kell lennem, nekem, aki gondolkodom és én vagyok a gondolkodásom, hogy én legyek az, amit nem gondolok el, hogy a gondolkodásom az legyen, ami nem vagyok?”⁵

Összességében azt mondhatnánk, hogy a szubjektum soha nem lehet egységes. Állandóan keresi önmagát, identitását. Ebben pedig sokszor segítségére lehet, reményt adhat a vallás.

3. Katona József: *István, a magyarok első királya*

Az *István, a magyarok első királyát* 1813-ban írta Katona József, vagy inkább átdolgozta, hiszen Franz Xavier Girzik *Stephan, der erste König der Hungarn* című 1792-es művét kezdte

⁴ KANT 2012.10.29.11.30

⁵ FOUCAULT 2000: 363.

el fordítani és átírni. „A német színházzal való verseny tehette aktuálissá éppen ez évben István napjának a magyar színpadon való megünneplését: a németeknek megvolt a maguk ünnepi száma Kotzebue Beethoven megzenésítette előjátékában, mellyel az előző évben az új nagy színházat megnyitották, a magyarok sem maradhattak el, mikor az első magyar király ünnepe volt.”⁶ Így ennek a szükségletnek a kielégítésére vállalkozott Katona, amikor hozzákezdett a Girzik-dráma átdolgozásához. Bíró Ferenc szerint az *István, a magyarok első királya* nem tartozik Katona kiemelkedő alkotásai közé.⁷ Én a dráma elemzése során ezt szeretném megcáfolni, és bebizonyítani azt, hogy ez a mű több mint egy egyszerű átdolgozás vagy történelmi mű. Főleg a vallásra és a szubjektum manifesztálódásának lehetőségeire fogok majd kitérni.

Az *István, a magyarok első királya*ban Kupa és István csapnak össze egymással. Több tényező is közrejátszik a kettejük között kialakuló konfliktusban. Az egyik ilyen probléma az, hogy nagyon különböző személyiségek, ehhez szorosan kapcsolódik az, hogy más a világnézetük és a vallásuk is. Kupa indulatos, önző, büszke, lázadó. Az uralkodási vágy hajtja, ebből következően ő nem a nép érdekeit tartja szem előtt, hanem a sajátját. Adelheidot is csak birtokolni akarja, azért kell neki, mert elérhetetlen. Becsapás útján tudja csak megszerezni őt. A nőkről lenézően vélekedik, alsóbb rendűnek feltételezi őket. Kupára azt mondhatnánk, hogy éretlen személyiség: alacsony önirányítottsággal és alacsony együttműködéssel jellemezhető személyiségtípus Cloningernél.⁸ Ennek következtében nem képes arra, amire István igen, hogy a mások érdekeit helyezze előtérbe. Pedig a mű elején pont ő az, aki így nyilatkozik Istvánról: „Egy ember éljen-é, és vesszen el az egész társaság?”⁹ Ő rossznak akarja feltüntetni Istvánt, és így akar győzni. Végig csak lázad, nem veszi figyelembe mások véleményét, nem is fejlődik a mű során, ez lesz a hübrisze. Az idegeneket is szidja, magát pedig igyekszik felmagasztalni azáltal, hogy másokat lealacsonyít. Kupa személyiségének értelmezéséhez nagyon találó lehet Adelheid mondata: „Kupa, te megfoghatatlan vagy, fejtsd meg magadat!”¹⁰ Ez a kijelentés nagyon lényeges Kupa szubjektumának szempontjából, hiszen utal arra, hogy Kupa nem akarja megérteni, megfejteni önmagát. István viszont igen, (ahogyan Bánk is). Adelheid nem érti Kupát, aki azt mondja neki, hogy azért legyen a felesége, hogy a haza felderüljön. Kupa még le is térdel előtte, közben pedig azt mondja, nem

⁶ WALDAPFEL 1942: 32-33.

⁷ BÍRÓ 2002: 57.

⁸ MIRICS 2006: 175.

⁹ KATONA 1959: 883.

¹⁰ Uo. 887.

egy epekedő szerelmes kérése. Furcsa, hogy akkor miért térdel le, és alázkodik meg, holott a nőt eddig alsóbb rendűnek kezelte. Sőt, azzal, hogy letérdel, még a vallását is megtagadja, hiszen a pogányokat és a magyarokat az jellemzi, hogy nem térdelnek le soha, mert az a gyengeség jele. (A *Bánk bán*ban is megjelenik)

Kupa a mű során végig azt próbálja bizonyítani, hogy szereti hazáját és félti a romlástól. Mégsem engedi fejlődni. De miért nem? Ez az egyik legfontosabb kérdés Kupa szubjektumával kapcsolatban. Túl konzervatív, nem látja be, hogy az országnak szüksége van arra, hogy megújuljon és haladjon a korral. István viszont felismeri ezt. Kupa persze küzd a saját igazságáért és nézeteiért, de pont az a baj, hogy ezeket a dolgokat csak ő látja így, más nem feltétlenül. Kupa saját magát már-már Istenné magasztalja. Hiszen azt mondja, hogy a kezében életek és halálok vannak. Amikor arról küld üzenetet, hogy Adelhaidék nála vannak. Csakhogy ő nem Isten, és nem dönthet senki életéről. Kupa egyébként nincs is bizalommal szinte senki iránt, valószínűleg még magában sem bíz. Így Istvánnak is azt mondja, majd őt is elárulják a kutyák. Elég ingadozó személyiség. Kupa azt is közli Istvánnal, hogy életét adta volna érte, ha nem bújik idegen pajzsok mögé. Miért ilyen vak, hogy nem képes jobb belátásra térni? Nem látja be, hogy István csak jót akar az országnak. Kupa: „Te csaltad meg magadat, herceg! A hirtelen újítások ritkán szülnek jót; hagyta volna méheidet régi kasaikban dolgozni – és özőn mézet nyertél volna; de így bé kell a csipésekkel elégedned, mivel idegen darazsak által el akartad űzni azokat.”¹¹ Ezzel a metaforával megint a saját igazát akarja bizonyítani Kupa. Újra felvetődik a kérdés, hogy a régi és az új értékek megférhetnek-e egymás mellett. István képes lenne ezt az egységet megteremteni, Kupa viszont nem. Kupa csak a régit akarja fenntartani, nem is hallgatja meg Istvánt. Akkor ki szereti jobban a népet? Nyilván István, mivel ő a jövő felé is képes nyitni, nem csak a múlt és a jelen érdekli.¹²

Kupa végig azt próbálja bizonyítani, hogy ő jobb, mint István, túlságosan magabiztos. Végül mégis ő bukik el, mert ő a gyengébb jellem, nem is próbál fejlődni, megérteni önmagát, István viszont pontosan erre törekszik. István végül le is leplezi Kupát, hogy őt csak az

¹¹ Uo. 919.

¹² Megjegyzés: A *Toldi estéjében* is hasonló problémákkal, metaforával találkozunk:

"Szeresd a magyart, de ne faragd le" - szóla, / Erejét, formáját, durva kérgét róla: / Mert mi haszna símább, ha jól megfaragják?/ Nehezebb eltörni a faragatlan fát." ARANY 1967: 111.

Valamint Gárdonyi Géza Isten rabjai című regényében is hasonló a gond IV. Béla és fia között.

uralkodás vágya hajtja. Nem úgy, mint Istvánt, aki képes a nép érdekét szolgálni. Érdekes, hogy amikor Kupa találkozik Istvánnal, hogy egyezséget kössenek, azt mondja, nem akar vért ontani. Ezzel megkérdőjeleznék eddigi tettei, hiszen harcolni akart, és Theodátot is fel akarta áldozni, valamint Istvánt megölni. Azt mondja, hogy megelégszik azzal, ha megkapja Magyarország déli részét, István hercegi sapkáját és Adelhaidot. Azonban ha megkapná a déli részt, azzal szétbontaná az egységet.¹³ Ilyet nem tehet, hiszen István célja pont az, hogy egyben tartsa azt. Amikor István visszautasítja Kupa kérését, Kupa megint önmaga lesz, ugyanis megfenyegeti Istvánt, hogy másnap a vár falán lesznek a foglyok vérei. Egyáltalán nincs önfegyelme, mindig kikel magából, és fenyegetőzik. Nem tudja uralni indulatait, István pedig sokkal higgadtabb.

Később, amikor Vencelin megkérdőjelezi Kupa vitézségét, hiszen azt mondja, csupán a szerencsének köszönheti foglyait és nem vitézségének, azzal tulajdonképpen Kupa szubjektumát is megkérdőjelezi. Hiszen ő úgy gondolt magára, mint az ősi értékeket képviselő hősre, vitézre. Majd a tömlöcben is hasonló dolog történik. Ugyanis Kupa meg akarja ölni Boleszlávot és Adelhaidot, erre a nő ezt mondja neki: „Élj szerencsédvel mint vitéz, ne mint gyilkos!”.¹⁴ Azzal próbál hatni Kupára, hogy felhívja a figyelmét arra, hogy egy igazi vitéz milyen értékeket képvisel. Miután elfogták Kupa embereit, és ő magára maradt, nem hajlandó megadni magát, hanem tovább harcol. Nekimegy Vencelinnek, végül elesik. Vele együtt az ő igazsága is, hiszen a kettő nem létezhetett együtt. Bukásának oka az lehet, hogy semmilyen jellemfejlődésen nem ment keresztül, egy kicsit sem volt hajlandó alább adni az igazságából, a makacsságából. Így ő bukásra volt ítélve, valamint isteneit is megtagadta mérgében. Kupa hite megrendül, csalódik isteneiben, amiért veszített. Megátkozta őket, azt kívánja, essenek le fentről, a feledékenység mélyébe. Halála pillanatában ezt mondja: „Zúzz széjjel, természet! Átkozott az életem!- Átkozott a halálom!”.¹⁵ Neki nincs olyan erős Isten-képe, mint amilyen Istvánnak lesz. Túl sokat várt isteneitől, végül csalódott. Ő kívülről várta a segítséget, nem pedig belülről. Paul de Man *Az olvasás allegóriája* című tanulmányában Rousseau vallásfelfogásáról ír, aki úgy véli, az emberi elme inkább választja a tévedést, minthogy semmiben se higgyen. Így a tévedés a saját tévedése lesz. Az emberek úgy vélik,

¹³ Megjegyzés: Hasonló problémák jelennek meg Arany Jánosnál a *Buda halálában*. Ahol Etele és Buda szintén megbontja az egységet, ami később nagy gondokhoz vezet.

¹⁴ KATONA 1959: 925.

¹⁵ KATONA 1959: 930.

Isten tartozik nekik és megtéríti munkájukat.¹⁶ Kupa is ezt várta isteneitől, így nem sok mindent tett, inkább a szerencsétől és az istenektől várta a győzelmet, a segítséget. Ennek következtében sorsa nem is igazán válik tragikussá.

Fontosnak tartom még megemlíteni Kupa kapcsán azt, hogy a mű során kéri Istvántól, hadd tisztelje ősi isteneit. Az ő vallásához hozzátartozik a bálványimádás és az áldozat bemutatása. Ennek szemléltetésére nagyon jó példa az, amikor Szent Márton hegye alatt, a bükkfa tövében áldozatot akarnak bemutatni. Az ajándékot ez a szertartás viszi át a profánból a szent világba. Persze fontos, hogy ragaszkodjon gyökereihez, de nem élhet csak a múltban, a jövőre is gondolnia kellene. István azonban nem hajlandó megrontani hazáját és megtagadni Istenét. Két igazság ütközik egymással, de a kettő nem élhet egymás mellett. Az igazságok kérdésének kapcsán szeretném segítségül hívni Thomas S. Kuhn nézeteit. Igaz, hogy Kuhn *A tudományos forradalmak szerkezete* című munkájában főleg a természettudományokról ír, felfogása mégis segítséggel szolgálhat a dráma során felmerülő problémák terén. Gondolok itt arra, hogy Kuhn tüzetesen megvizsgálja az igazság kérdését, amely számunkra is fontos támpont lehet az *István, a magyarok első királya* megértésében. Kiemelném az alábbi kijelentését: „Még ennél is fontosabb, hogy csak olyan megoldásokat tekinthet kielégítőnek, amelyek nemcsak az ő egyéni mércéje, hanem sokak felfogása szerint is megoldásnak számítanak.”¹⁷ Ez annyiban vonatkoztatható a mi drámánkra, hogy míg Kupa főleg a saját érdekeit tartja fontosnak, addig István az egész népet figyelembe veszi. Ő belátja azt, hogy szükség van a változtatásokra, ahhoz, hogy fennmaradjon az ország. Kuhn felteszi azt a kérdést is, hogy a tudományokban egyetlen igazság létezik-e vagy több részigazság? „(...) hogy nem létezhet egymás mellett a tudományos munka több, egymással összeegyeztethetetlen normarendszere, a forradalmi időszakokat kivéve, amikor pedig a tudományos közösség legfontosabb feladata éppen az, hogy egyetlen normarendszer kivételével az összes többit kiiktassa.”¹⁸ Vagyis az *István, a magyarok első királyában* is éppen lázadás folyik, tehát több, pontosabban kettő normarendszer, igazság létezik egymás mellett. István és Kupa dolga az, hogy egyetlen normarendszert tartson fent. Mindketten azon dolgoznak, hogy a másik igazságát iktassák ki. De mivel, mint ahogy azt korábban már említettem, István az, aki nemcsak a saját érdekét tartja szem előtt, hanem a népét is, így

¹⁶ DE MAN 2006: 264-65.

¹⁷ KUHN 2000: 136.

¹⁸ Uo. 138.

végül az ő normarendszere lesz az, amelyik fennmaradhat. Kupa pedig saját igazságával együtt elbukik, ugyanis nem képes feladni az elveit, így szükségszerűen el kell pusztulnia.

A következőkben István szubjektumát szeretném tüzetesebben megvizsgálni. Már eleve az kettéosztja szubjektumát, hogy két neve van, Kupa nem is akarja elismerni Istvánként. Kitérnék a két név jelentésére, hiszen fontosnak tartom abból a szempontból, hogy ezek a nevek mintegy determinálják István sorsát, valamelyest meghatározzák személyiségét. A Vajk régi magyar személynév, Szent István király pogány neve. Lehet, hogy a vaj szó kicsinyítőképzős alakja, de lehet a török eredetű Baj személynév kicsinyítő képzős változata is. A Baj jelentése gazdag, bő.¹⁹ Az István férfinév a görög Sztephanosz névből származik, illetve ennek latin Stephanus, német Stephan, szláv Stefán, magyar Istefán változatából. Jelentése: koszorú.²⁰ A *Szimbólumtár* szerint a koszorú a dicsőség, a győzelem, a felszentelés és a szentség szimbóluma.²¹ Mivel kör alakú, így a teljességet is képviselheti. Tehát van egy pogány és egy keresztény neve, bár ő magát Istvánként, keresztényként definiálja. Érdekes, hogy Istvánról már a mű eleje óta sokat hallunk, Kupa negatív képet fest róla, Szabolcs és Adelhaid pedig pozitívat. Tehát nem tudjuk eldönteni, ki mond igazat, nem ismerhetjük meg igazán Istvánt. Csak az 5. jelenésben bukkan fel. A trónon ül, és egy levelet olvas, amelyben azt állítják, Vencelin az áruló. Ez Istvánt kiborítja, így esélyt ad Vencelinnek arra, hogy megvédje magát. Már itt az igazságos uralkodó képét festi. Majd amikor Vencelin a hercegi pár és Gizella jelenlétében lép be, akkor István széttépi a levelet. Azt mondja, ha ilyen jó emberek a védelmezői, nem lehet rossz. Itt felmerülhet a kérdés, hogy Istvánt az érzelmei vezérlik-e? Hol az igazságos uralkodó? Eleve nem akart hinni Vencelin bűnösségében, így nem is várta meg, hogy megvédje magát, hiszen az ő szemében nem volt bűnös. Kupa szerint egy uralkodónak hátrány, ha ennyire jószívű. Istvánnak azonban pont ez lesz a „fegyvere”, ennek segítségével lesz képes győzni. Ettől szilárd személyiség. Bár lehet, hogy pont ezért mernek vele szembeszállni, hiszen mindenki túl jónak véli. István képes arra, hogy a mások érdekét helyezze a sajátja elé. Fontosnak tartom ebből a szempontból azt a jelenetet, amikor megkérdezi Vencelintől, hogy ő mit tett volna a levelet látván. Ez is bizonyítja, hogy számít neki mások véleménye, ezáltal szerepet cserél Vencelinnel, így kívülről tudja szemlélni magát. Erre csak egy érett személyiség képes. A Kupával történő nagy összecsapás előtt Vencelin vitézzé avatja Istvánt. Ami azt jelenti, hogy kész életét és véréit feláldozni a hazáért

¹⁹ LADÓ-BÍRÓ 2005: 124.

²⁰ Uo. 45.

²¹ PÁL-ÚJVÁRI 2001

és a vitézi rendért; az igazságra és nagylelkűségre törekszik. Harci dísz ölt és lándzsát ragad. A kérdés azonban az, hogy a vitézség mennyire fér bele István értékrendjébe, világképébe, aki eddig nem akart harcolni és vért ontani. Képes feláldozni a saját erkölcsét a népe érdekében. Érdekes, hogy úgy véli, Isten nevében lett vitéz. Holott a vallás pont azt hirdetné, hogy ne háborúzzunk. Bár István azért azt mondja, még kegyelmet ígér az árulóknak, hátha nem kell vért ontania. Tehát ő nem akar harcolni, de nem lát más utat, és úgy gondolja, Istene is ezt akarná. Abban a nézetében István elég racionálisnak mutatkozik, hogy tudja, szükségük van az idegen segítségre, másképp nem maradhatnak fenn. Még a koronáról is lemondana Kupa javára, ha ezzel elkerülhetné a vérontást. Kupa azonban nem hajlandó kompromisszumot kötni, így elbukik. István a halott Kupa láttán elkeseredik, azt mondja, talán még megjavult volna. Hihetetlen, hogy Kupa meg akarta ölni, és még ezek után is úgy gondolja, megjavulhatott volna. István már túl nemes lelkűnek van feltüntetve. Theodát ezt mondja neki: „(...) de az ellenségben az eltántorodott embert megsíratni, oly nagyság, az angyalok soraiba állít, és te cselekszed ezt, kedves fiam!”²² Ez a kijelentés abszolút emberfelettivé emeli Istvánt. Olyan, mintha nem is közülük való lenne. Egyfajta próféta szerepe van.

Hangsúlyos, hogy István Istennek köszöni meg győzelmét, aki végig mellette állt. Nyilván segítette őt a hite, hiszen szubjektumának fontos alappillére. Azonban mégis saját magának köszönheti a győzelmet, hiszen azzal nyert, hogy képes volt megvívni saját magával, legyőzni a kétségeit. Ő nem kívülről várta a segítséget, mint Kupa, hanem az övé belülről jött. István sokszor szól Istenhez. Ezek fontos monológok, jól mutatják István rendíthetetlenül erős Isten-képét. Számára Isten egyfajta barát és támasz, az ő Istene benne él, vele él, a része. Nagyon lényeges, hogy egy saját Isten-képet épít fel magának, nem pedig a hagyományokra, a legendákra támaszkodik. Így nem is az a lényeg, hogy ez az Isten keresztény-e, hanem az, hogy ez az elképzelt erő végig mellette áll. Itt fontosnak tartom megemlíteni Jung vallásfelfogását. „Jung a vallás fogalmát nem dogmatikai vagy teológiai értelemben definiálja, hanem mint az isteninek és/ vagy a személy fölöttinek a vallási megtapasztalását. Valláson nem egy bizonyos hitvallást vagy felekezetet ért, hanem a nominózus élmény által megváltoztatott tudat különleges beállítódását.”²³ Rudolf Ottó szerint a numinózus egy olyan megfoghatatlan isteni, amely megragadja az embert, és egyszerre bizalmat és félelmet keltő hatalomként jelenik meg. Jung úgy gondolja, hogy a léleknek eleve van egy vallásos

²² KATONA 1959: 932.

²³ JUNG 1998:139.

funkciója. Úgy véli, hogy a felszínre kell hozni a vallás és az istenkép kérdéseit. Így a felnőtté nevelésnek fontos feladata az, hogy az istenkép archetípusát, illetve ennek kisugárzásait és hatásait átvezesse a tudatba. A mai vallások célja pedig pontosan az, hogy a közvetlen tapasztalást szimbólumokkal helyettesítse, ezeket pedig szigorú dogmák vagy szertartások keretébe illesztik be.²⁴

István képes arra, hogy úgy képzelje el Istent, ahogy szeretné. Kupával ellentétben úgy véli, hogy Isten csak akkor támogatja, ha ő megtesz mindent. Nem várhatja csakúgy tétlenül azt, hogy valaki kívülről segít majd neki. István számára Isten tévedhetetlen, hisz az ő szent elrendelésében. Ezek irányítják világképét, cselekedeteit. Úgy gondolja, Isten azt a feladatot bízta rá, hogy vezesse ki a sötétségből a népet. Az ő személyiségének egyik alapkőve a hite. Ezáltal állít fel magának saját törvényeket, törekszik az igazságra, kegyelmes, erőszak-ellenes, stb.

Szeretnék még megemlíteni néhány releváns szereplőt és szimbólumot, amelyek szorosan hozzátartoznak az *István, a magyarok első királya* jelentésvilágához. Először is Adelhaidot fogom megvizsgálni. Nála felvetődik ugyanaz a probléma, mint Istvánnál: kétféleképpen van definiálva, úgy, mint Adelhaid és Geyza özvegyeként. Így ő is egy kettős szubjektum lesz, hol arra reflektál, hogy ő Géza özvegye, hol pedig arra, hogy ő Adelhaid. Talán erre utalhat az is, hogy sokszor E/3.-ban beszél magáról, amikor Adelhaidként gondol magára. Amikor mint Géza özvegye van jelen, ahhoz hozzátartozik az is, hogy ő István mostohaanyja. Erre hivatkozik akkor is, amikor megesküszik Kupának, hogy a felesége lesz. Mint anya és Géza özvegye, mártírnak tűnik, viszont mint Adelhaid és nő, úgy pedig naivnak és kihasználhatónak. Adelhaid egy idegen, lengyel származású nő, ahogyan Gizella, István felesége is, aki német. Istvánnak egyetlen szerelmes megnyilvánulása Gizella felé az, amikor ostromba indul, és kéri hitvese megáldását. A szerelmes, hűséges kedves szerepe lehet az övé, de olyan nagy feladata nincsen a drámában, hiszen nem a kettejük szerelmi szála a mű fő motívuma. Gizella István tetteit sem motiválja, döntéseiben sem segít neki. Aki azonban még egy nagyon lényeges szereplő, az Vencelin. Őt először árulónak próbálják beállítani, bár István ezt nem akarja elhinni. Majd valóban meg is védi magát. Nagyon jó barátok, habár Vencelin egy idő után már úgy véli, a kegyességgel nem sokra jutnak. Mikor kiderül, hogy ő ölte meg Kupát, István angyalnak nevezi őt. Nagyon fontos, hogy ő, az idegen öli meg végül

²⁴ JUNG 1998:139

Kupát. Ezzel is szimbolizálva azt, hogy végül az győzedelmeskedik Kupa felett, ami ellen harcolt. Kicsit olyan, mintha Vencelin tenné meg azokat a dolgokat, amik István világképébe már nem férnek bele. Hiszen István valószínűleg arra sem lett volna képes, hogy megölje Kupát. Benne megvan az, ami Istvánból hiányzik. Kupa az erőszakot képviselte, azáltal is halt meg. Vencelin egy igazi lovag, az ő értékrendjéhez hozzátartozik a harc. Kozár szerepe az, hogy felhívja István figyelmét az árulókra, bár ő is egy közülük: „A legátkozottabb pártütés lobog országodban. Azon igyekeznek, hogy a te béhozott újjátásaidat semmivé tegyék, és azon tűznek ősi szabadság a neve, melynek fel kellett éledni.”²⁵ Ez a figyelmeztetés a *Bánk bán*ra emlékeztethet bennünket. Kozár kegyelmet kér Istvántól. Majd újra Kupa mellé áll, de végül egy lándzsa által meghal. Kiemelném még Aba Sámuel is, mivel ő hívja Esztergomba Istvánékat. Vagyis ő kínálja fel nekik a lehetőséget, hogy egy új helyre mehessenek, amire szükségük van a kialakuló új világkép miatt. Valamint ő mondja meg Istvánnak, hogy Esztergomban várja őket a szent korona. Ő olyan, mint egy hírhozó. Megemlítenék még néhány általam fontosnak vélt szimbólumot. Ilyen a kard is, melynek „(...) jelentése sajátos kettősséget hordoz, mivel az életben és halálban, a teremtésben és pusztításban megnyilvánuló ellentétes erőket reprezentálja. Általánosan az erő, a hatalom, a hősiesség és a hadiállapot jelképe. Királyi jelvény, biztosítja a békét és az igazságosságot. Az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódva elválasztja a jót a rossztól, lesújt a bűnösre. Kifejezi az erőszakos cselekedetet is, amely szükségszerűen hozza a „karddal harcoló” vesztét.”²⁶ Ez főleg Kupánál fontos, hiszen az ő fegyvere volt a kard, ami végül le is győzte őt, Vencelin személyében. Saját lázadásának az áldozata lett. István a mű során Kupát kígyónak nevezi. Ezt is értelmezhetjük szimbólumként, hiszen zsidó és keresztény hagyományban is megjelenik. „Az Édenkertben, a tudás fájára tekeredve a kísértő Gonosz jelképe, a Sátán megjelenési formája.”²⁷ Ez a kép igazán illik Kupára, hiszen ő is próbálja maga mellé állítani István híveit, megkísérteni őket. Megemlíteném még a fehér övet (Judit adja Boleszlávnak). „A fehér lunáris szín, a női princípium szüzi aspektusát jelzi. Az öv a szüzesség, a szexualitás feletti uralom kifejezője (erényöv), amelyet a házasság megkötésekor vesznek le a menyasszonyról.”²⁸ Ebből kifolyólag Judit és Boleszláv frigye a tiszta szerelem jelképe lesz, és egyben a reményteli jövő képviselője is. Végül a legfontosabb szimbólumot emelném még ki, ez pedig Szent Márton

²⁵ KATONA 1959: 894.

²⁶ PÁL-ÚJVÁRI 2001

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

hegye. A hegy mint szimbólum: „Az állandóság, a megközelíthetlenség, az istenség szimbóluma, a világmindenség központja, axis mundi (‘világtengely’). Számos népnek van valóban létező vagy csak mítoszokban előforduló szent hegye, amelyet isteni lakhelyként tisztel, s amely ezért áldozóhely, rituális szertartások helye, esetleg zárandokhely.”²⁹ Ebben a drámában is áldozóhely, hiszen ide viszi Kupa Theodátot, hogy feláldozza isteneinek. Azonban van egy ennél sokkal fontosabb szerepe is, ez a hegy lehet a szakrális hely, itt csapnak össze az ellenfelek. Hiszen, mint kiderül, a nagy csatában a veszprémi várat és magát a várost is ledöntötték, elpusztították. A vár építőeleme a kő, mely jelképezi a stabilitást, a tartósságot, a megbízhatóságot, a halhatatlanságot; ezért válhatott a szakrális építmények jellegzetes anyagává. A fal a védelem szimbóluma. Ők mégis ledöntötték, le is kellett dönteniük, hiszen egy új korszak kezdődött a magyar nép számára. A vár ledöntése egyben azt is jelenti, hogy a mű során István meghasonlott önmagával, Vajk és István közül viszont az utóbbi kerekedett felül benne, tehát ő egyben a saját belső várát is ledöntötte. Az nem az ő útja lenne, ha visszatérne, vagy ott maradna a hegynél. Hiszen miután rátalált önmagára, nem mehet vissza, egy új úton kell elindulnia. Így érkezik meg a néppel együtt Esztergomba, ahol felépíthetik a jövőjüket.

4. Intertextualitás, transztextualitás

Ahhoz, hogy elvégezzük az *István, a magyarok első királya* és a többi Szent István-dráma szoros szövegolvasását, legelőször is tisztáznunk kell a transztextualitás alapfogalmait. Genette a *Transztextualitás* című tanulmányában ír ezekről. Szerinte a poétika tárgya ez a bizonyos transztextualitás, ami „mindaz, ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szövegekkel”.³⁰ Genette ötféle transztextuális kapcsolatot különít el, ezeket szeretném röviden ismertetni. Az első Kristeva által az *intertextualitás* nevet kapta. „Az intertextualitást én a magam részéről – kétségkívül korlátozó módon – két vagy több szöveg együttes jelenlétéből fakadó kapcsolatként, azaz – eidetikusan és leggyakrabban – egy szövegnek egy másik szövegben való tényleges jelenléteként határoznám meg.”³¹ Ennek legszószerintibb változata az idézet, kevésbé explicit és kanonikus a plágium (nem bevallott szó szerinti kölcsönzés). Még kevésbé explicit és szó szerinti formája a célzás, „(...) egy olyan közlés, amelynek teljes megértése feltételezi azon kapcsolat ismeretét, amely közte és

²⁹ PÁL-ÚJVÁRI 2001

³⁰ GENETTE 1996: 82.

³¹ Uo.82.

egy másik közlés között áll fenn(...)”.³²A második csoportot a kevésbé explicit és távolságtartóbb kapcsolat alkotja. Ez tulajdonképpen a szöveg és a *paratextus* között áll fenn.³³ A harmadik típus a *metatextualitás*, ezt a kapcsolatot nevezik általában kommentárnak. Ennek lényege, hogy egy szöveget úgy köt egy másikhoz, amelyről beszél, hogy nem feltétlenül idézi azt, sőt, olykor akár meg sem nevezi. Az ötödik típus mondható a legabsztraktabbnak és legexplicitebbnek, ez az *architextualitás*. „(...) a szöveg architextualitása (mint ahogy azt mondjuk – s ez kicsit ugyanaz – az „irodalom irodalmisága”), azaz az általános vagy transzcendens kategóriák – diskurzustípusok, közlésmódok, irodalmi műfajok stb. – együttese, amelybe minden egyes szöveg beletartozik.”³⁴ Az architextualitás egy teljesen néma kapcsolat, sokszor csak egy rendszerbeli elhelyezésre utaló paratextuális jelet ad. Pl.: Rózsa-regény, Esszék; de a szöveg nem ismeri és így nem is nevezheti meg műfaji minőségét. Hiszen az az olvasó, a közönség, a kritikusok dolga. A negyedik típus tárgyalását hagyta Genette a tanulmány végére, hiszen ez a legfontosabb fogalom, ez lesz a *hypertextus*. Ide sorolhatunk minden olyan szöveget, amely egy B szöveget (ez lesz a hypertextus) egy korábbi A szöveghez (hypotextus) fűz. Ennek több esete is előfordulhat, lehet olyan, hogy egy metatextus egy másik szövegről beszél. De lehet olyan jellegű is, hogy a B nem beszél A-ról, viszont nélküle nem létezhetne olyanként, amilyen; tehát valamilyen művelet által jön létre A-ból. Genette ezt transzformációnak nevezi.³⁵ Hypertextusnak hív tehát minden olyan szöveget, amely egy korábbi szövegből vagy egyszerű transzformációval, vagy imitációval jött létre. Fontos megjegyezni, hogy ez az öt transztextualitás-típus nem szigetelődik el egymástól, hanem számos kapcsolat állhat fenn közöttük. A transztextualitást pedig nem a szövegek osztályaként kell meghatároznunk, hanem mint a textualitás aspektusait.

Az intertextualitás pontosabb megismeréséhez szeretném még segítségül hívni Kulcsár-Szabó Zoltán *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció?* című tanulmányát. Ő kifejti azt, hogy az intertextualitás technikái már nagyon régóta hozzátartoznak az esztétikai jelentéssalkotás

³² Uo.83.

³³ Genette szerint paratextus: „(...) cím, alcím, belső címek; előszók, utószók, bevezetők, előjáró beszédek stb.; lapszéli, lapalji, hátsó jegyzetek; mottók; illusztrációk; mellékelt szórólap, címszalag, borító és számos más járulékos jel, sajátkezűleg vagy mások által bejegyezve, melyek a szövegnek egy (változó) környezetet teremtenek(...)”. Paratextusnak tekinthetjük pl. azt is, ha egy író eltörölte az alcímeit, de a kritikusok tudatában ez még él. Vagyis olykor a vázlatok, piszkozatok, tervek is funkcionálhatnak paratextusként. Ugyanakkor olyan eset is előfordulhat, hogy egy mű egy másik paratextusát alkotja.

³⁴ GENETTE 1996: 83.

³⁵ GENETTE 1996: 85.

eszköztárához. Az intertextualitás folyamatában fontos szerepe van a befogadónak, hiszen függ az ő műveltségi szintjétől. Kulcsár-Szabó azt írja, az intertextualitás jelensége az irodalomtörténeti fejlődésben végig jelen van, így funkciótörténeti alapon kell eljutni a jelenség értelmezéséhez, alkalmazásához. Annak ellenére, hogy ez a jelenség az irodalom történetiségének egyik legalapvetőbb eleme, mégis Kristeva „fedezte fel” 1966-ban. (Bár ő sem igazán a műalkotások között kapcsolatot létrehozó poétikai-retorikai eljárásokat helyezi előtérbe.) Emellett nagyon hamar megjelentek azok az elképzelések, amelyek „(...) egy általános „szöveg univerzum” fogalmából kiindulva a szövegekként érett irodalom alapvető létmódjaként értelmezték a jelenséget, külön szemiotikai szisztémaként felfogva az irodalmat.”³⁶ Ennek következtében az intertextualitás értelmezése az irodalomelmélet kérdésévé vált. Azonban többen próbálkoztak más megközelítéssel, pl.: Herman Meyer az epikai idézőmód történeti fejlődését követi nyomon, bár nem foglalkozik azzal, hogy az intertextualitási viszony milyen szerepet tölt be az esztétikai kommunikációban. A magyar irodalomtudományt is érdekli a jelenség kutatása, azonban ők sem foglalkoztak a szövegközi viszonyok teoretikus vagy befogadási problémáival. Született néhány olyan tanulmány, amely az intertextuális eljárások poétikai funkciójának elemzésére koncentrált.

Ezek alapján nem véletlen, hogy Roland Barthes és Michael Riffaterre az irodalomtudomány azon nagy paradigmaváltásához kapcsolja az intertextuális fordulatot, amely a szerző-szöveg viszonyról az olvasó-szöveg viszonyra helyezi át a hangsúlyt. Ezáltal egy szűkebb értelmű kontextus lépett be a képbe, amely már valóban a szövegek közötti kapcsolatkeresést, viszonyítást tette a vizsgálat egyedül érvényes módjává. Századunk utolsó harmadában az intertextualitás megjelent mind a tudományos diskurzusban, mind a posztmodernben, melynek egyik alaptényezőjévé vált. A posztmodern intertextualitás a megelőzöttségen alapul. Így az irodalomban és az irodalomtudományban is más viszony alakult ki az intertextualitás jelenségei iránt, mint az előző korszakokban. Többek között a szövegek egymáshoz való viszonya vált a szövegbefogadás egyik problémájává. Kulcsár-Szabó szerint az intertextualitás fogalmán sok mindent érthetünk, jelentheti az irodalmi alkotások bizonyos poétikai-retorikai eljárásainak összességét; létezik tematikai, szerkezeti, műfaji-műnemmeghatározás révén kapcsolatot teremtő intertextualitás is. Vagy, ami a mi esetünkben a leghangsúlyosabb lesz: „(...) a hagyományos filológiai megközelítésekben megjelenő témaanyag-, motívum- vagy jelképtörténet révén is kapcsolatba kerülhetnek

³⁶ KULCSÁR-SZABÓ 1995: 497.

műalkotások egymással.”.³⁷ Amikor részletesen tárgyalom majd az egyes Szent István-drámák kapcsolatát, akkor fog fontossá válni ez a mondat, majd vissza is térek erre. Mindezek alapján Kulcsár-Szabó úgy véli, az intertextualitás „(...) az irodalmi hagyomány „létmódjának” alapvető jellemzője.”.³⁸ Fontos még megemlítenünk, hogy soha nem lehet előre meghatározni azt, hogy a befogadó vajon képes-e dekódolni az intertextuális utalásokat.

4.1. Boldizsár Miklós: *Ezredforduló*

Mielőtt elkezdem részletesen elemezni az *Ezredfordulót*, szeretnék visszatérni néhány intertextualitás-felfogásra. Számunkra főleg a Genette által transzformációnak elnevezett jelenség lesz igazán jelentős, hiszen ennek a lényege, hogy bár B nem beszél A-ról, viszont nélküle nem létezhetne olyanként, amilyen; tehát valamilyen művelet által jön létre A-ból.³⁹ Kulcsár-Szabó Zoltán pedig az intertextualitás alábbi lehetőségére hívta fel a figyelmünket: „(...) a hagyományos filológiai megközelítésekben megjelenő témaanyag-, motívum- vagy jelképtörténet révén is kapcsolatba kerülhetnek műalkotások egymással.”.⁴⁰ A mi esetünkben ez lesz igazán domináns. Hiszen a két mű témája tagadhatatlanul nagyon hasonló, számos jelkép is megjelenik mindkettőben. Például a kard, a korona. Közös motívumok: pogány-keresztény ellentét, megkeresztelkedés, fegyveres összecsapás. Ami azonban a legrelevánsabb összekötő elem, az István szubjektuma.

Ez a darab rögtön temetéssel kezdődik. Ez szimbolizálhatja azt, hogy valamit eltemettek, és ezzel valami új veszi kezdetét. István részéről ez nagy veszteség, hiszen szerette apját, ugyanakkor megérti, hogy meg kellett halnia. Az István és Koppány közötti ellentét már az első képekben nagyon jól érezhető. Hiszen István és társai térdelnek, így adnak tiszteletet az elhunyt Gézának. Azonban Koppányék nem térdelnek le, hiszen ősi hagyomány szerint pont azzal adnak tiszteletet, hogy nem hajtanak térdet. Ebben a műben nem Kupának, hanem Koppánynak hívják. Boldizsár Miklós Katonával ellentétben nem él a késleltetés eszközével, így már az első rész I. képében megismerjük Istvánt és Koppányt, és láthatjuk a kettejük között meghúzódó feszültséget is.

A pap Istvánt a koronával akarja megkoronázni, Koppány és táltosa azonban közbelépnek. A táltosnál van a fejedelmi kard. A fejedelmi kard Géza fejedelem hatalmi jelvénye lehetett,

³⁷ KULCSÁR-SZABÓ 1995:500.

³⁸ Uo.850.

³⁹ GENETTE 1996: 86.

⁴⁰ KULCSÁR-SZABÓ 1995: 500.

halála után pedig a következő fejedelmet illette. A kard általánosan az erő, a hatalom, a hősiesség és a hadiállapot jelképe. Királyi jelvény, biztosítja a békét és az igazságosságot.⁴¹ A koronáról pedig a királyra asszociálhatunk, hiszen ő hordja azt. A *Szimbólumtár* szerint a korona: „Uralkodói jelvény, nemesfémből készült fejdísz. Viselője a fensőbbség és a hatalom birtokosa, aki minden halandó közül (szó szerint is) kimagaslik, hiszen a koronák egyik fontos ősi feladata, hogy viselőjüket kiemeljék a többiek közül.(...) Szimbolikáját elsősorban kör alakja szabja meg, amely minden kultúrában a tökéletességet reprezentálja, s mint ilyen, kapcsolatban áll az égi szférával. Jelentéseinek egyik fontos alkotóeleme, hogy a fejet, vagyis a lélek lakhelyét övezi.”⁴² Itt fontos megjegyezni, hogy a fejedelmi kard és a fejedelemség az ősi kultúra része, ezzel szemben a korona és király a keresztény kultúráé. Hiszen a koronát Rómából küldte a pápa. Vagyis a magyaroknak két uralkodójuk van.⁴³ A magyarok azonban tanácstalanok, mindkét vezetőnek ujjonganak. Végül is Koppány és István már itt hibát követnek el azzal, hogy megbontják az egységet. Ezzel a „bűnnel” Katonánál is találkozunk, bár ott leginkább Kupa törekszik arra, hogy felossza az országot, ha az egész nem lehet az övé. Ebben a műben azonban már egyértelműen kétfelé húz a nép. Koppány a magyar hagyományok alapján kéri Sarolta kezét. Ugyanez történik az *István, a magyarok első királyában* is. Az első rész III. képében a pap szentelt vízzel megkereszteli a népet. Ez egy fontos szimbólum lehet. „A keresztelezés a megújódással kapcsolatos; a rituális fürdő szerepét is betölti. A szomszédok Jézushoz sietnek, mert ő a kút, az élet forrása, és a vízből részesedve újjászületnek. János evangélistánál így fogalmazódik meg az újjászületés lehetősége és szükségessége: „Aki nem vízből és (Szent) lélekből születik, az nem megy be az Isten országába”. A keresztelezési szertartásban játszott szimbolikus szerepét így összegzi Tertullianus: „[a víz] az isteni lélek első székhelye, aki ezt minden más elemmel szemben előnyben részesíti... [...] Elsőként a víz hozott létre eleven lényt, így ne csodálkozzunk rajta, hogy később a víz a keresztségben életet képes adni”.”⁴⁴ Tehát ebben a műben a megkeresztelkedés valóban egy új élet szimbóluma lehet, amely egyben a jövőjüket is jelentheti; hiszen István szerint ez az egy lehetséges út van.

⁴¹ PÁL-ÚJVÁRI 2001

⁴² PÁL-ÚJVÁRI 2001

⁴³ Megjegyzés: Arany János *Buda halála* című művében is hasonló a helyzet. Etele és Buda megosztják egymás között a hatalmat. A kard a hadvezér, Attila, a pálca az uralkodó, Buda attribútuma: „Légy te, öcsém a *kard*; én leszek a *pálca*.”

⁴⁴ PÁL-ÚJVÁRI 2001

A pap azt is mondja Istvánnak, hogy teljesítenie kell küldetését. Ezzel mintha egy próféta szerepet róna rá. Szerintem innentől kezdve István tetteit hajtja egy fajta külső megfelelési kényszer. Ezzel az a probléma, hogy ő maga is sokszor elbizonytalanodik, hiszen a belső kényszerszere az uralkodásra nem elég erős, azonban a külső kényszer miatt muszáj mindent megtennie. Egy jóslatra is hivatkoznak, miszerint István lesz a király. Ez alapján determinálva van-e a sorsa vagy tehet ellene? Megmásítható-e a fátum? István próbál szembeszállni vele a nép érdekében. Hiszen azt mondja, ha Koppány hajlandó megkeresztelkedni, akkor átadja neki a trónt. István többször is kísérletet tesz arra, hogy megfejtse önmagát, pl.: „Ha szeretet nincs, semmi vagyok.”⁴⁵ Meghatározza küldetését is: szeretet által békét hoz az országnak. Nagyon fontos, hogy Koppány Istvánt nem is ismeri el Istvánként, mindig Vajknak szólítja. Ebben a műben István többször is megkérdőjelezi saját hitét, ami Katonánál nem fordult elő. Amikor Koppány üzen neki, hogy tartsa meg régi hitét, különben meghal, István felidézi Káin és Ábel történetét, ő maga sem tudja, melyik lenne ő, és ezt mondja: „(...) mit ér a hit, ha arra kényszerítesz, hogy öljek?”⁴⁶ Mondhatni, felelősségre vonja Istent. Itt Isten már nem tévedhetetlen. Sőt, István arról is beszél, hogy saját mennyországot akar építeni a földön. Ami nyilván nem lehetséges, hiszen az égi menny nem hozható le a földre. A mennybe azok jutnak, akik már elnyerték a végső megnyugvást.⁴⁷

István felesége, Gizella egy igazán fontos személy a műben. Megtudjuk róla, hogy apácának készült, de István elhozta onnan. Panaszodik Istvánra, kiderül, hogy rossz férj. Vagyis ebben a műben István egy igazi esendő ember, nem tökéletes, nem tud minden szerepnek eleget tenni. Míg az *István, a magyarok első királyában* már-már isteni figurává válik. Gizella Vajknak és Istvánnak is hívja férjét, abszolút kettős szubjektum lesz István. Gizella egy erős anyakép is lehet, aki mindenképpen gyermeket szeretne már. Ez lehetne a jövője.

A VIII. képben a nép egy része Koppányt éljenzi, úgy, hogy közben Istvánt szidja. Háborút akarnak, azért, hogy megkapják szabadságukat. De mit jelenthet számukra ez a képzelt szabadság? Azt, hogy Koppány uralkodik fölöttük? Nincsenek igazán tisztában a saját

⁴⁵ BOLDIZSÁR 1981: 3.

⁴⁶ Uo. 4.

⁴⁷ Vörösmarty Mihály így ír erről *Földi menny* című költeményében: „Mennyet kell a földön is keresni / Mennyet, a föld úgyis elveszendő, / Elveszendők, akik rajta élnek.” / Elmenék én, és hiába jártam / Messze földön, a hegyek tetőin: / Nincsen ég a földön, nem találtam.” VÖRÖSMARTY 1963: 138.

helyzetükkel. Már úgy össze vannak zavarodva attól, hogy két uralkodójuk van, hogy nem tudják, mit akarnak.

István mindenképpen meg akar egyezni Koppánnyal, de azt is látja, ha ők ketten nem értenek egyet, akkor senki sem, vagyis nekik kellene egyezségre jutniuk. István kifejti, hogy a lényeg az, hogy van egy szerep, az mindegy, hogy ki játssza el, de ez az egyetlen út, hogy megőrizték függetlenségüket. Ebből is érződik az, sőt ki is mondja István, hogy a királyságot csak egy szerepnek tekinti. Képes lenne lemondani róla, mert nem érzi az övének, még akkor sem, ha ezt a szerepet jósolták meg neki. Koppány kifejti azt, hogy ő nem Istvánt akarja megölni, hanem azt, amiben hisz. István azonban újra megpróbálja definiálni önmagát, hiszen ezt feleli: „Az vagyok, amit vallok, amiben hiszek.”⁴⁸ Tehát nem választható szét a hitétől, hiszen az ő maga. Koppány ezek után kijelenti, hogy hajlandó őt megölni. Ebben a műben Koppány is egy pozitívabb szereplő, hiszen nem István háta mögött szervezkedik, hanem megmondja a szemébe, hogy mit akar. Végig próbál becsületes maradni, nem úgy, mint Kupa. Amikor István hazafelé tart Koppány sátrából, a nép szinte meglincseli őt, sőt, ördögnek nevezik! Nem az az egyértelműen jó uralkodó, semmiképpen sem isteni, úgy, ahogyan Katona drámájában volt. Koppány megvédi őt.

A második rész I. képében István az Úrhoz szól. Kijelenti, hogy nem akar ölni, nem akar véteni a legfőbb bűn ellen. István kiválasztottnak tartja magát és Koppányt is, de nem tudja, Isten kinek az oldalára fog állni. Az ő hite már nem olyan szilárd, mint Katona Istvánjáé. Ő sokszor kételkedik Istenben. Istenről sokszor beszél ellentétesen. Pl.: „Minden te vagy, Isten és ördög!”⁴⁹ Istent azért szeretik, mert félnek tőle, István is ilyen uralkodó akar lenni. Bár bevallja, minél többet tud Istenről, annál kisebb a hite. Istvánnak sikerül is kialakítani egy saját rendet, Isten nélkül. Ez az *István, a magyarok első királyában* nem valósult meg. Ki is mondja István, hogy vállalja a rábízott nyáját, de a saját törvényei szerint fogja vezetni. Vagyis van egy nagyon szilárd világképe, amiből nem hajlandó engedni, hiszen ez ő, nem adja fel magát.

A pap mindig tudja, kihez hogyan kell szólania. Érdekes, hogy ő lenne Isten szolgája, mégis arra buzdítja Istvánt, hogy fogadja el azok akarátát, akik meg akarják ölni Koppányt. Még Koppány is sokkal nemesebb léleknek tűnik a papnál. Szerencsére Istvánnak nem ő támasza,

⁴⁸ BOLDIZSÁR 1981: 8.

⁴⁹ BOLDIZSÁR 1981: 11.

Jung is így képzei el: úgy véli, Isten olyan hatalom, mely egyszerre kelt félelmet és bizalmat az emberben. „Isten, démon, ördög, angyal, megszállottság, stb.” (JUNG 1998:139.)

és tudja, hogy nem szabad rá hallgatnia. A három úr is valamelyest a paphoz hasonló szereplő, ők hol István mellé állnak, hol pedig Koppány mellé. Mikor kit hisznek erősebbnek, pl.: a papnak pedig apátságot akarnak építeni Tihanyban.

Mindemellett nem csoda, hogy István teljesen egyedül érzi magát, csak önmagára számíthat, Isten sincs vele. Egyszerre érzi magát szabadnak és rabnak a hite miatt. Ezzel utalhat arra, hogy ő választotta ezt a hitet, a maga módján szereti is Istent, de mégis szabályokhoz van kötve, többek között a királyságot is rá akarják erőltetni, a vallására hivatkozva. A hite azonban nem lehetne a terhe, inkább a támaszának kellene lennie, segítenie kellene abban, hogy önmaga lehessen. Ő azonban mégis bezártnak, rabnak is érzi magát.

István nem képes ölni, így kegyelmet ad Koppánynak. Ez jól bizonyítja azt, hogy mennyire ragaszkodik a saját elveihez, és a hite is tiltja, hogy embert öljön. István azonban továbbra sem hisz feltétlenül Isten létezésében, de nagyon is hinni akar. Ezért bizonytságot kér tőle arra, hogy létezik, azt mondja: „(...) hiszek neked, csak légy emberi (...)”.⁵⁰ Itt az emberi mint humánust értheti. Arra kér Istent, hogy mutasson neki jó példát, ne olyat, mint a papok, akik embertelenek. Koppány hitfelfogása is hasonló Istvánéhoz. Hiszen amikor István elmegy hozzá, hogy kegyelmet adjon neki, akkor ő azt hiszi, lejárt az ideje. Azt mondja, meg akar halni, csak a megváltás érdekli. Az is mindegy neki, hogy melyik isten váltja meg, az a fontos, hogy egynek léteznie kell. Neki is szüksége van arra, hogy higgyen valakiben/valamiben, hiszen ez az egyetlen remény maradt neki és a megváltás. Azonban fél is a túlvilági élettől, mivel nem tudja biztosan, hogy létezik, csak reméli, ez a tudat enyhíti halálfélelmét. Érdekes, hogy Koppány azt is kimondja, a hitéért kell meghalnia, egy olyan dologért, ami meg sem magyarázható, mégis legalább olyan fontos, mint István hite. Persze mindenkinek a saját hite a fontosabb. Koppány tehát kételkedik a hitben, mégis létezőnek véli, és képes lenne érte meghalni. Ez kicsit mártírszerep lehetne számára. Különös, hogy mindezek ellenére ők mégis többek között a hitükért szállnak harcba. Koppánynak nagyon érdekes filozófiai felvetései vannak. Azt is megkérdezi Istvántól, hogy a kitalált fontosabb-e mint a létező? Egy nem létezőért hozna emberi áldozatokat István, de Koppány is ezt tenné. Koppány tudja, hogy egyiküknek úgyis meg kell halnia. Koppány egyenesen kétségbe vonja István létezését is, hiszen ezt mondja neki: „Pogány sem vagy, keresztény sem vagy, hiszel is, meg nem is,

⁵⁰ Uo. 14.

semmi vagy, István!”⁵¹ Semminek nevezi Istvánt, ráadásul eddig soha nem hívta Istvánnak, csak Vajknak. Ezzel a kijelentéssel mintegy eltörli Istvánt mint szubjektumot.

István elküldené Koppányt, hogy hozza el az Etelközben maradt magyarokat. Itt már készek lennének egyfajta egyezségekre. Azonban a táltos azt mondja Koppánynak, hogy vállalnia kell sorsát, hogy kívülálló. Megint a sorssal próbálnak hatni rá. Ezek után már a táltos is Koppány halálát kívánja, ahogyan a pap is, így felkeresi Gizellát. A pap igazi intrikus, mindig tudja, hogy mihez kiért kell fordulnia, és hogy mivel hasson rá. Gizellára észérvekkel nem tud benyomást gyakorolni, így azt mondja a nőnek, hogy István Réka miatt kegyelmezett meg Koppánynak. Ezzel feléleszti Gizella féltékenységét, hiszen egyébként sem túl jó a házasságuk férjével. Így úgy gondolja, Koppánynak tényleg meg kell halnia, mert akkor Réka is eltűnik. Sőt, a pap a három urat is felkeresi, hogy megmondja nekik, István a keresztény hite miatt nem ölheti meg Koppányt, de mindenképpen meg kell halnia, így a három úrnak kell kiiktatnia.

A tömeg meg akarja ölni Koppányt, István ezt meg akarja akadályozni, azonban a pap és Gizella lefogják. A pap szerint jó, hogy a nép megteszi ezt a lépést, ha már István és Koppány nem volt erre képes. Ebből is látszik, hogy István és Koppány már ki akartak békülni, azonban mindenki ellenük játszott. Valóban az lett a sorsuk, amit nem akartak, nem tudtak kitérni előle. Persze ebben erős szerepe volt a papnak, sőt még felesége is ellene fordult. Koppány még kiabál, árulónak nevezi Istvánt, hiszen félreértette a helyzetet. Majd ezt mondja: „Benned élek, Vajk. Örökké!”.⁵² Hogyan valósulhat ez meg? Az is elképzelhető, hogy István tetteiben, lelkiismeretében fog ott lenni. Sőt ennél hangsúlyosabban asszociálhatunk arra, hogy az örök lázadás és kétség képében fog benne élni Istvánban, amitől soha nem szabadulhat. A mű végén István megkapja a koronát, ezzel végleg övé lesz a nem akart hatalom, beteljesedik a sorsa. Nagyon fontos, hogy István saját magát koronázza meg, nem engedi ezt a papnak. Ezzel mintegy kezébe veszi a sorsát. Nem engedi többé, hogy irányítsák. Ezt ki is mondja, ahogyan azt is, hogy ő fog parancsolni és nem Isten. Ezzel teljesen leválasztja magát Istenről, még szüksége van rá, de nem dönthet Isten helyette, csak mellette állhat segítő társként. Azt is mondja, hogy Koppány is ő, ez arra utalhat, hogy a koppányi örök kétely, lázadás és az erre való emlékezés örökké benne fog élni Istvánban, ezzel mintegy továbbviszi Koppány emlékezetét. A korona ebben a helyzetben válik a lehető

⁵¹ BOLDIZSÁR 1981: 16.

⁵² BOLDIZSÁR 1981: 22.

legrelevánsabb szimbólummá, hiszen azzal, hogy István saját magát szenteli fel vele, azt is jelképezi, hogy kibékült sorsával, király akar lenni. Ez a korona mintegy összebilincseli a szubjektumát, egyesíti benne a két ellentétes pólust, Istvánt és Koppányt. Ezért mondhatja még, hogy Koppány is ő.

Gizella szerepe nagyon fontos, hiszen eszmeként tekint Istvánra, azt mondja, ha tudta volna, hogy nem férfihoz, hanem eszméhez köti sorsát, akkor nem megy hozzá. Ezzel megkérdőjelezi Istvánt mint férfit és mint személyiséget. Röviden kiemelném még Saroltát. Lényegesen erősebb nőképet látunk benne, mint Katonánál Adelhaidban. A férfiakat ostobának gondolja, mert a hatalmon viaskodnak. Azt mondja, neki nem kell többé férfi. Ő nagy igazságot mond ki a műben: Gézának mindkét vallás kellett, így Istvánnak és Koppánynak kell ebből kilábalnia. Szerinte a két férfinak is mindkét vallás kellene. István azonban csak a kereszténységet támogatja, Koppány pedig az ősi szokásokat. Így szükségszerűen össze kell csapniuk. Géza ezt rájuk hagyta, mert ő nem akart dönteni Sarolta azt is mondja, hogy Géza megengedte neki, hogy ne fogadja el az új vallás minden parancsát. Itt felmerülhet a kérdés, hogy önkényesen megszeghetjük-e egy vallás parancsait? Hiszen pont azon alapul a kereszténység is, hogy szabályok vannak, melyeket betartatnak a hívekkel.

4.2. Szász Károly: *István vezér*

Ez a dráma is - hasonlóan az *Ezredfordulóhoz* -, halállal kezdődik. Ugyanis Gyejcs holtteste fölött, az esztergomi oltárnál, azon tanakodnak a pogányok, hogy áldozni kellene Hadurnak Gyejcs békességeért. Így Vajk vezérhez akarnak menni engedélyért. Ebben a darabban is megjelenik az a probléma, hogy Istvánnak két neve, sőt jelen esetben két tisztsége van. Ugyanis Koppány Vajk vezérként tekint rá, a nép pedig István fejedelemként. Vagyis ezen műben is kettős szubjektum lesz. Azonban Örkönd szerint István és Vajk egy, Koppány szerint viszont István nem a régi Vajk. Ez alatt nem feltétlenül azt kell értenünk, hogy más nevet kapott, hanem azt, hogy István nagyon megváltozott, illetve azt, hogy a Vajk pogány név, az István pedig keresztény. Bár kiderül az is, hogy István végig keresztény nevelést kapott, így ő saját magát csak Istvánként hajlandó értelmezni. Gyejcs holttestét azonban nemcsak a pogányok veszik körül, hanem a másik oldalon ott vannak a papok, a feszülettel. Tehát két ellentétes tábor állja körbe, ez arra is rávilágít, hogy Gyejcs két istent szolgált. Vagyis ő soha nem volt képes arra, hogy válasszon a két vallás között, vagy inkább nem is akart. Koppány azonban erre hivatkozva azt mondja, hogy István nem adhatja a papoknak

Gyejcs-et, ősi szokás szerint kell eltemetni. Ami többek között azt jelenti, hogy száz rabszolgát áldoznak fel neki, akik majd a túlvilágon a szolgálói lesznek. István azonban az emberáldozat ellen van, keresztény szertartást szeretne. Koppány azt mondja, vívjanak meg, döntsenek úgy. Valamint Koppány nem hajlandó Istvánra fejedelemként tekinteni, mivel nem kötött vérszerződést a Szeren. István azonban azért nem tette ezt meg, mert neki más az értékrendje, amit Koppány nem tud megérteni, hiszen ő nem ebben a világnézetben nevelkedett. Végül is abból fakad kettejük nagy konfliktusa, hogy Gyejcs nem választott vallást, így nekik kell megtenniük, pont azért, mert a két értékrend nem fér meg egymás mellett. Végül Koppány mégis enged Adelájd kérésére. Ebben a drámában nagyon fontos lesz a szerelmi szál és Adelájd. Hiszen Koppány szerelmes a nőbe, és így sokszor ez motiválja tetteit. Istvánhoz hasonlóan Adelájdnak is két neve van, Koppány Beleknegíninek nevezi. A cselekmény kibontakozása során megtudjuk, hogy Gyejcs még életében megosztotta a hatalmat Istvánnal, amit nem kellett volna megtennie, hiszen egy országnak nem lehet két ura. Wenczelin szerint az országnak le kell vetkőznie ősi szokásait, amit a kereszténység felvételével valósíthatnak meg. István hisz abban, hogy Isten segítségével győzhet. Ebben a műben is fontos tehát a vallás kérdése, azonban mégsem olyan hangsúlyos, mint az *István, a magyarok első királyában*, annak ellenére, hogy István szubjektumát itt is jelentősen befolyásolja a hite. István mielőtt győz, már akkor megkapja a koronát. Felvetődhet a kérdés, hogy miért, amikor egyelőre még csak fejedelem, sőt még annak sem ismeri el mindenki. A pogány hitnek fontos eleme a Szer, ahol többek között fejedelmet is választanak. Ezt a gyűlést titokban összehívja Gyula, Koppány is részt vesz rajta. Azonban megjelenik István, és kijelenti, hogy ő Istent féli és nem Hadurt, így lebontja az oltárukat. Ez azt mutatja, hogy István fölényben érzi magát, magabiztos és az a célja, hogy végleg megsemmisítse a pogányságot. Eddig sem az *István, a magyarok első királyában*, sem az *Ezredfordulóban* nem találkoztunk ennyire erős Istvánnal. István ad harminc nap haladékokat Koppányéknak, hogy jó útra térjenek, neki azonban a fejedelmi kard - mely a hatalmat és az erőt jelképezi, az *Ezredfordulóban* is fontos motívum - és a fejedelelnő kell.

Gizella és Adelájd Veszprémben a fejedelelnék palotájába zárkózott, ez azt szimbolizálhatja, hogy ők szeretnének kimaradni a harcból, védelemben lenni. Azonban Adelájd elszökik Koppányhoz, innentől kezdve nincs védve, veszélyek leselkednek rá. Azért megy Koppányhoz, hogy elmondja neki, ha megkeresztelkedik, a nője lesz. Koppány, bár nagyon szereti a nőt, nem hajlandó megtagadni istenét és saját nézeteit. Így Adelájd innen is

elszökik, azonban út közben megtámadja őt Koppány régi kedvese, Zomba. Örökönd megmenti, Koppány pedig dühében megöli Zombát. Ebből a tetteből is láthatjuk, hogy őt főként indulatai és Adelájd iránti érzelmei vezérlik. Nem gondolkodik tisztán, nem érett.

István tudja, hogy Koppány Gizellát és Adelájdöt ostromolja, mivel ő is tisztában van azzal, hogy Istene és hazája után ők a legfontosabbak neki. Vagyis István konkrétan kimondja azt, hogy a legelső számára Isten. Azonban a papokban mégis csalódnia kell, mivel megölték Thonúz-Obát. Ráadásul élve temették el a nejevel együtt, azért, mert nem tért meg. István nem akarja elhinni, hogy Krisztusnak ilyen alávaló szolgálai lehetnek. Azonban hite egy percre sem kérdőjeleződik meg, hiszen a kereszténység nem egyenlő számára a papokkal, akik ezek szerint nem túl jó emberek. István tudja, hogy össze kell csapnia Koppánnyal, mert meg kell mentenie feleségét és mostohaanyját. Az *István, a magyarok első királyához* hasonlóan itt is előbb lovaggá ütik. István azonban megáldatja előtte a kardot, Isten nevében lesz lovag. Ez egy kicsit úgy tűnhet, mintha hárítani akarna, hiszen így mondhatja azt, hogy nem ő akart ölni és harcolni. Azonban attól még ő tette, hiába hogy a hite nevében történt. Sőt, felesküdik arra, hogy kereszttel terjeszti és karddal védi hitét. A kereszt a keresztény hit fontos jelképe, jelentheti többek között „(...) a teoretikus erények közül a hit allegorikus alakjának attribútumát, valamint Nagy Konstantin számára a győzelem jele volt.”⁵³ István szemében is hasonló dolgokat jelenthet, legfőképpen rendíthetetlen hitének szimbóluma. Ezzel kicsit ellentmondásban van az, hogy karddal akarja védeni azt. Még mielőtt elindul a harcba, kéri Isten segítségét. Azt mondja, eddig nem kételkedett, de most fél, nem magát félti, hanem azokat, akik vele mentek a harcba. Nem akarja saját vérét ontani, ráadásul Krisztus nevében, amikor Krisztus nem ölt, hanem hagyta magát megölni. Azt mondja, ő is szívesen meghalna, ha ezzel üdvözölne népe. Vagyis szívesen vállalná példaképe, Krisztus sorsát. Tehát István fél a harctól, elkezdik gyötörni a kétségek, ő maga is úgy érzi, hogy nem elég erős, nem képes legyőzni gyöngeségeit. Ezzel mintegy lerombolja az eddig kialakult István-képünket. Hiszen eddig egy szilárd, kétségektől mentes uralkodót láthattunk. Aki ráadásul nem ismeri teljesen vallását, hiszen nem tudja, hogy akiket megöl, azok a kárhozatra vagy az üdvözülésbe mennek-e. Olyan, mintha hitében is elkezdene meginogni. Ugyanez a kétkezés fog megjelenni Koppánynál is: „Hadur!-haha,/ Ki hisz Hadurba még? Árny, pusztá név, / Egy üres álom, vértől ittas elmék/Láz-alkotása.”⁵⁴ Ő egyszerűen meg is tagadja istenét. Ezzel ki is

⁵³ PÁL-ÚJVÁRI 2001

⁵⁴ SZÁSZ 1893: 130.

törli saját emlékeiből, szubjektumából, nem része többé. Az *István, a magyarok első királyában* is ezt tette Kupa. Koppány így, hogy kijózanult, még erősebbnek érzi magát, még inkább meg akarja ölni Istvánt. Azt mondja, hogy keresztre feszíti, hogy úgy haljon meg, mint Krisztus, akit imád. Itt meg kell jegyezni, hogy korábban Istvánnak is hasonló gondolatai voltak, hogy képes lenne ő is feláldozni magát, mint Jézus. Azonban Koppány szájából mégis kegyetlenségnek hangzik ez a beszéd. Adelájd ismét felkeresi Koppányt, hogy megtudja, szereti-e őt, és rábeszélje, hogy legyen keresztény. Koppány azt mondja, kész a harcra, nem tér meg, nem lesz gyáva, ha győz, ő megy Adelájdhoz megkérdezni, hogy szereti-e. Tehát Koppány bár már megtagadta saját istenét, nem fog egy másikat szolgálni. Ami még fontosabb, hogy nem akar gyengének tűnni, folytatja azt, amit elkezdett, kitart maga mellett. Hiszen ő maga a lázadás jelképe, nem is lehetne más. Adelájd azonban nagyon erős keresztény, így nem hajlandó arról lemondani szerelméért. Viszont azt kívánja, Koppány haljon meg minél előbb, mert akkor a túlvilágon megismeri Krisztust. Azonban Koppány attól Koppány, hogy nem hisz Jézusban. Adelájd mégis reméli, hogy nem a kárhozatra jut.

Koppány úgy indul a harcba, hogy biztos győzelmében. A csata során nagyon szép kép az, amikor Korzan és Kopján, a két testvér összecsap. Tehát vér küzd vére ellen a saját hite nevében, ezt teszi Koppány és István is. Ez egy mise en abyme-ként értelmezhető. Azonban Korzán a keresztet látva megtér, így nem kell egymást megölniük, Istvánék harca viszont nem így fog végződni, pedig ők is tehetnék így. Azonban egyikőjük sem képes arra, hogy megtagadja saját szubjektumát. Az összecsapásban részt vesz Adelájd is, páncélban. Holott neki a palotában kéne lennie, biztonságban. Koppánnyal összeszólalkozik, így leszúrja őt, majd felemeli a sisakrostélyt, és megpillantja szerelmét. A nő azt mondja, ő akarta így, majd fent találkoznak. Kedvese halála az, ami felkelti Koppányban a vágyat arra, hogy létezzen a mennyország, mert akkor ott találkozhatnak. A szerelem, ami a földön nem teljesülhetett be, majd megadatik a fenti világban. Előtte azonban még bosszút akar állni Koppány, indulattól fűtve megöli Hontot, majd Istvánnak ront. István kardja eltörik, de pont megérkezik Wenczelin, és végül ő öli meg Koppányt, aki ebben a percben sem hajlandó kegyelemért könyörögni. Így végül mégsem István gyilkol, hanem az idegen lovag. Az *István, a magyarok első királyában* is ez történt. Ez Istvánnak azért is jelenthet megkönnyebbülést, mert így nem volt szükség arra, hogy megtagadja értékrendjét. Nem is biztos, hogy képes lett volna rá, hogy gyilkoljon. Koppány az utolsó szavaiban azt mondja, most kiderül, beteljesül-e Beleknegíni ígérete. Ezt senki nem érti. István azt mondja, majd Isten ítélkezik, majd véget vet a harcnak.

Gizella előjön a várból és férjéhez siet. Adelájd azonban sehol sincs, István ekkor felidézi Koppány utolsó szavait. Megtalálják a nő holttestét. István gyertyákat gyújtat feje körül, hogy a lelke a mennybe kerüljön. Majd azt mondja, Istené a diadal. Így templomot építtet Szent Mártonnak. Azonban a győzelem nemcsak Istené, hanem Istváné és az országé is. Istváné azért, mert bár ténylegesen nem ő ölte meg Koppányt, mégis győzött, mert nem kellett gyilkolnia, és legyőzte kétségeit. Mivel Wenczelin is keresztény, így az ő hitük nyert. Magyarország pedig annyiban győztes, hogy fennmaradhat, bár ezzel meg kell tagadnia múltját, aki erre nem képes, az elpusztul.

Az *István vezér* rövid elemzése során próbáltam rávilágítani számos olyan elemre, amely az *István, a magyarok első királyában* és az *Ezredfordulóban* is megjelenik. Gondolok itt a témákra, a szereplőkre, a szimbólumokra (kard, korona). Éppen ezért értelmezhető Katona drámájának hypertextusaként.

4.3. Ratkó József: *Segítsd a királyt!*

A dráma kezdőképe egy kápolnában zajló gyászszertartás. A múlt eltemetésének szimbóluma lehet ez, ahogyan az *Ezredfordulóban* és az *István vezérben* is az volt. Ketten is meghaltak, Géza, az öreg, a múlt embere és Imre, a fiatal, a jövő jelképe. Vagyis eltemették a régit, és egy új jövő felé kell elindulniuk, amit nem Imre vezet. Ebben a műben már harminchat éve István uralkodik, öreg és összetört, a halálára készül. Ezt a drámát és az előző három fejezetben tárgyaltat valahogy úgy köthetnénk össze, mint ahogyan Arany János tette a *Toldival* és a *Toldi estéjével*. A *Segítsd a királyt!* olyan, mintha folytatná az előzőek cselekményét, így nevezhetjük azok hypertextusának. Ugyanakkor nagyon sok hasonló elemet is találhatunk az alkotások között. Hiszen a probléma itt is az, hogy ki legyen a király; az idegenek is gondot okoznak, fontos a hit kérdése, megjelenik a kard mint szimbólum is. Így a textusok tagadhatatlanul intertextuális kapcsolatba lépnek egymással.

István személyében egy teljesen megtört embert láthatunk, akinek a hite ad erőt. Úgy véli, Imre Isten ajándéka volt, így el is vehette őt. Azonban magát érzi bűnösnek a történetek miatt, mert biztos ő vétett valamit, ha ez történt vele. Az öreg ezt mondja neki: „Ismerd magad és Istenre ismersz!”.⁵⁵ Tehát ő felhívja a figyelmét arra, hogy Isten benne lakik, és önismeret nélkül nem képes arra, hogy megértse Istent. István mégis csalódott, úgy érzi, Isten kisemmizte őt. Kétségek gyötrik, mert nem tudja, ki fogja majd fenntartani országát. Ugyanis

⁵⁵ RATKÓ: 5.

a papok egyenesen lenézik a magyarokat, ők próbálják befolyásolni Istvánt. Az öreg meg is jegyzi neki, hogy a fájdalom megnyitotta arcát, így ismét ember lett. Ezzel talán azt akarja neki mondani, hogy a papok már megváltoztatták, de most, hogy fia meghalt, újra a régi humánus István lett. Az öregnek nagyon fontos szerepe van a műben, mert egyrészt István támasza, másrészt ő mondja ki a legnagyobb igazságokat. Az öreg pogány és tud regölni, tehát nagyon jól ismeri a múltat is. A papnak azt mondja, hogy csak egy Isten létezik, azonban a keresztények háromfelé osztják és félnek tőle. Az öreg szerint e félelem pedig megirtóztatja az elmét. Úgy gondolja, nem szabadott volna karddal támadniuk a magyarokra a saját hazájukban. Úgy véli, a pap azért nevelte Imrét szüzi életre, hogy majd egy idegen lehessen a király. Az öreg szerint István már nem király többé, hanem egy ember, akit megmart a fájdalom. Tehát Imre halála szinte eltörölte István király szubjektumát. Hiszen azzal, hogy fia meghalt, megszűnt apa lenni.

Az igricek is megjelennek a mű során, őket azért tartom fontosnak, mert a régi idők történeteit énekelték meg, a magyar populáris regisztert terjesztették. Azonban István falvakba záratta őket, és csak maguknak énekelhettek. Ezzel is az lehetett a célja, hogy az ősi pogány hagyományokat eltörölje. De a legtöbb regös nem tartotta ezt be, hiszen számukra egy fontos hivatás volt az, hogy terjesszék az énekeket. Így tett Pető fia is, akinek ezért kivágták a nyelvét, majd táblákra írta az énekeket, így a kezét is. Zerénd nem is érti az egészet, hiszen nem tudja felfogni, Istennek miért bűn az, ha az igricek énekelnek. A pap is megveti Pető fiát csak azért, mert regös. Erre ő bevallja, hogy keresztény és a papoktól tanult meg énekelni. István ezek után felteszi a kérdést, hogy van-e ugyan a hitnek anyanyelve? Mert ő a minap magyarul szólt Istenhez. Ennek kapcsán felvetődhet a kérdés, hogy Istennek nem mindegy, hogy milyen nemzetiségű a híve. Miért ne szólhatnának az emberek az anyanyelvükön hozzá? Hiszen a vallás egyetemes fogalom, és bárkinek joga van a saját Istenéhez szólani. Ezt Istvánnak is látnia kellene, csak a papok megvakítják. A nyelvét nem tagadhatja meg. A műben találunk intertextualitást, ezen belül is idézést, ugyanis az egész *Ómagyar Mária-siralom* szövege megjelenik. Ezt az előbb említett igric jegyezte fel egy fatáblára. A pap mondja is, hogy Isten jobban örülne neki, ha Róma nyelvén szólna. Ennek az intertextualitásnak pontosan az lehet funkciója, hogy megmutassa, az ember az anyanyelvén képes igazán Istenhez szólani, hiszen ez a vers egyike a legelső lejegyzett magyar imádságunknak. A pap pedig nem tudhatja, és nem is mondhatja meg, hogy Istennek mi tetszik.

Ezek után megérkezik Vászoly, az egyik királyjelölt, akit megvakítottak. István hite újra kezd ingadozni, hiszen már egyáltalán nem érti, hogy miért kell ilyeneket tennie Istennek. Meg is siratja Vászolyt, ami miatt megszólják, mert egy férfi nem szíjog. Magyarul megkérdőjelezi a férfiasságát. Holott annyi fájdalom érte Istvánt, hogy elgyengült, és nem képes ezen túllépni. Vászoly és István veszekednek, végül egymásra találhatnak, még hozzá apaként. Hiszen István fia meghalt, Vászoly pedig nem láthatja sajátját. István Vászolyra bízna a trónt, Zerénd azonban felhívja a figyelmét arra, hogy az ország nincs túl jó állapotban. Csak ezt István nem látja, mert ő úgy véli, a németektől csak tanulhatnak. István a papokban sem akarja felismerni a rosszat, hiszen úgy gondolja, Isten szolgálai nem lehetnek gonoszak. Vászoly nem akar király lenni, István szerint Isten segítene neki.

Eközben Gizella egy kápolnában siratja németül fiát, alatta magyar siratóének hangzik. Gizella mindenért Istvánt hibáztatja, Istentől is azt kéri, verje meg. Egyenesen Imre gyilkosának nevezi Istvánt és az öreget. Minden magzatát elvesztette Gizella István bűneiért. Abszolút kiábrándult férjéből, fájdalmát úgy próbálja enyhíteni, hogy Istvánt hibáztat mindenért. Sőt, azt mondja, elvette Isten nevének a felét, nincs joga az István névhez. Ezzel egyrészt el akarja törölni István szubjektumát, másrészt viszont magához is szeretné láncolni, hiszen Istenhez köti, ahhoz, akit imád. Végül már István is bűnösnek érzi magát, úgy gondolja, mindent elvett a néptől, a hitét, a természetét. Azonban ezt kellett tennie, hogy fenntartsa őket. Tehát ő tudhatta, hogy ez a mártír szerep vár majd rá. Mégsem tud megbékélni múltjával és tetteivel. Amikor István lefekszik aludni, Sebő meg akarja ölni, de leejti a törét, amire a király felriad. Sebő bevallja, hogy Vászolyék küldték. Ők a szemére vetik, hogy mindig áltatja magát az éggel, holott a földön él. Valóban, István sokszor csak a túlvilági életre koncentrál, olyan, mintha becsukott szemmel járna, és közben nem venné észre, hogy mi zajlik körülötte. De régen nem ilyen volt, Décse mondja is neki: „Magad emléke vagy már!”.⁵⁶ Tehát újra megkérdőjeleződik István szubjektuma, már senki nem tudja, ki ő. Megtagadták mint férfit, mint királyt, mint apát. Az öreg is felveti neki azt, hogy hibázott: „A jövődönök bölcsője a múlt, rosszul rengetted, király, összetörted!”.⁵⁷ Itt főleg az igricekre gondol, akiknek nem hagyta István, hogy a múltból énekeljenek. Pedig minden emberhez hozzátartozik a múltja, azt nem tagadhatja meg, nem törölheti el. István ezt próbálta tenni, pont ebbe fáradt bele, emiatt bukott el, mert így nem tudott többé önmaga lenni. Végül

⁵⁶ RATKÓ: 37.

⁵⁷ Uo. 39.

István a mű végére valamiféle felismerésen, fejlődésen esik át, és bevallja, hogy őt eddig a hit vezérelte, és nem Isten, csak nem értette őt. Tehát különválasztja Istent és a hitet. Istent úgy értelmezi, mint aki benne él, mindig ott van, próbálja megmutatni neki a helyes utat. Ezzel szemben a hite egyenlő lehet a papokkal, akik félrevezették őt.

4.4. Sík Sándor: *István király*

Ennek a drámának szinte ugyanaz a története, mint a *Segítsd a királyt!* című műé. Itt is az agg István képével találkozunk, aki elvesztette fiát, és egy utódra van szüksége. Felesége, Gizella attól fél, hogy amit férje felépített, azt a trónörökös lerombolja. Hiszen a keresztény és a magyar csak Istvánban fér meg. Tehát István képes volt arra, hogy egy új hitben megőrizze a magyarságát. Az egyik királyjelölt azonban pogány, de Árpád-házi; a másik meg keresztény, de nem Árpád-házi. Ők meg sem akarják próbálni a kettőt összehangolni. István azonban megteremtette a kettő egységét, ebben mutatkozik meg nagysága, és abban, hogy felismeri, hogy a két dolog nem zárja ki egymást. István kapcsán ebben a műben is felmerül a kettős szubjektum problémája. Ugyanis a pogány Vazul Vajkként tekint rá. Gyöngy is így emlékszik rá, és úgy, hogy ő volt a legnagyobb férfi, azonban Gizella tönkretette. Tehát Gyöngynek és Vazulnak csak az emlékében létezik Vajk, Istvánt nem ismerik. Vazul akkor lehetne király, ha megtagadná önmagát, a barátait, a vallását, mindent. István ezt képes volt annak idején megtenni, hiszen tudta, hogy az építkezést alulról kell kezdeni, ezt az idegenektől tudják megtanulni. Ő elég erős és elszánt volt, igyekezett önmaga maradni. Azt mondja, Krisztustól tanult szeretni, fájt is neki, hogy Koppányt karddal ölte meg. Azóta benne is van egy belső kard, ami mindig beledöfődik, amikor a magyaroknak rosszat tesz, de tudja, hogy muszáj így cselekednie. Ez a „belső kard” a lelkiismerete lehet és a kétely, mely örökre ott fog motoszkálni benne, hogy jól cselekszik-e. Mártírként tűnik itt fel előttünk, hiszen eltűri azt, hogy utálják, és ne értsék meg, azért, hogy a népnek jó legyen. Azt mondja István, azért képes mindezt elviselni, mert Isten ereje benne lakozik, így bármire képes. Tehát ő rendelkezik egyfajta emberfeletti erővel. Vagyis egyszerű emberként nem biztos, hogy képes lett volna így megszilárdítani az országot. István úgy véli, ha az ember király lesz, onnantól kezdve nem létezhet mint önálló szubjektum. A saját szíve nem doboghat benne, csak az országé. Végül István Pétert nevezi ki utódjának. Aki kéri Imre jegyesének, Ilonának a kezét, de ő ezt a kérést megtagadja. Szalók Istvánt ebben a műben Szalók próbálja megölni, de nem sikerül neki. István végül mindenért Istent hibáztatja. Óriásit csalódik Istenében, úgy érzi, elhagyta. Pedig végig benne bízott, Istent magában érezte. Teljesen összetörik lelkileg. Ekkor

Ilona bejelenti azt, hogy Imrével együtt fogadalmat tettek Istennek, így nem hitvesek, hanem testvérek lettek, ezért nem volt gyermekük. Imre azért tett így, mert tudta, hogy ő kevés ahhoz, hogy segítsen a magyarokon, de Isten nem. Így Imre az ország mártírjává vált. Ekkor István is visszatér hitéhez, és a kápolnában a Mária-szobor elé teszi le a koronáját. Szeretné, ha ezután Isten uralkodna égen és földön. Ezzel lemond arról, hogy király legyen. A hite marad az egyetlen reménye a megtört Istvánnak arra, hogy semmi nem volt hiábavaló, és az ország fennmaradhat.

5. Utószó

A Szent István-drámák rövid elemzése során igyekeztem tehát a szubjektum manifesztálódásának lehetőségeit körbejárni. Persze ez csak egy lehetőség a drámák értelmezési szempontjából, azonban próbáltam rávilágítani más fontos mozzanatokra is, melyek szorosan hozzátartoztak az én olvasatomhoz. Nagyon érdekesnek találtam azt, hogy amíg Katona *Istvánja* 1813-as, Szász Károly *István vezére* 1893-as, tehát e két mű a 19. században született, pontosan 80 év különbséggel, addig a másik három dráma a 20. század terméke, az *István király* 1934-es, az *Ezredforduló* 1972-74 között készült el, a *Segítsd a királyt!* 1985-ös, mégis hasonló problémákat járnak körbe, az István- szubjektumban is sok közös pontot fellelhetünk; sőt, azonos hangon, szólamon szólnak hozzánk. Mindegyik drámában gyötri Istvánt a kétség, a hit ad neki reményt, több szerepben kell megállnia a helyét, kettős szubjektum, Vajkként és Istvántként is létezik, majd végül mindig István lesz az, aki felülkerekedik benne. Emellett az állandóság mellett mégis mindegyik szerző másképpen ragadja meg István és karakterét. Ráadásul olyan, mintha Sík Sándor és Ratkó József alkotása mintegy válaszolna a másik három drámára, folytatná azt. Hihetetlen, hogy milyen erős intertextuális kapcsolatba tud lépni egymással ez az öt textus, annak ellenére, hogy mindhárom szerző különböző század szülötte, valamint más egyéniség; és nem is feltétlenül ismerték egymás műveit. Úgy vélem, ezen szövegek újraolvasása hozzásegíthet minket az önismerethez, önértelmezéshez. Hiszen ahogyan Ratkó írja: „El vagyunk tiltva önmagunktól”. A mi dolgunk az, hogy ezt a „tiltást” feloldjuk, és önmagunkba mélyedjünk. Igyekeztem arra is felhívni a figyelmet, hogy beismerjük, Szent István-drámáinknak igenis helyük van kánonunkban. Hiszen úgy vélem, a Szent István-drámák kutatása irodalmunkban máig feltáratlan terület. Remélem, munkám során sikerült azt is bizonyítanom, hogy Katona József nem csak a *Bánk bán* szerzője, és szubjektumfelfogása ma is időszerű, a mai olvasó kérdéseire is képes aktuális választ adni. Még megérdemelne egy külön tanulmányt a *Bánk*

bán és az *István, a magyarok első királyának* összevetése, bevonva Katona lírájának szubjektumfelfogását is.

Bibliográfia

- ARANY János, *Toldi estéje*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967
- BÍRÓ Ferenc: *Katona József. Monográfia*, Balassi Kiadó, Budapest, 2002
- BOLDIZSÁR Miklós: *Ezredforduló*, In: Színház. Drámamelléklet, 1981. szeptember
(Oldalszámok nem voltak, így magam számoztam be azokat)
- DE MAN, Paul, *Az olvasás allegóriája*=D. M., P., *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, Magvető, Budapest, 2006.
- ELTE SZABADBÖLCSESZET: *Kant kritikai filozófiája*, In:
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=292&tip=0
, 2012.10.29. 11.30
- FOUCAULT, Michel: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- GENETTE, Gérard: *Transztextualitás*, ford. BURJÁN Mónika=Helikon, 1996/1-2.
- JUNG, C. G., *Alapfogalmaink lexikona*. Második kötet, Kossuth Kiadó, 1998
- KATONA József, István, *a magyarok első királya*=SZÁSZ Imre szerk., *Katona József összes művei I.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959
- KULCSÁR- SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció?*, Irodalomtörténet, 1995/4.
- LADÓ János, BÍRÓ Ágnes, *Magyar utónévkönyv*, Budapest, Vince Kiadó, 2005.
- MIRNICS Zsuzsanna: *A személyiség építőkövei. Típus-, vonás- és biológia elméletek*, Bölcsész Konzorcium, 2006
- PÁL József, ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, In:
http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm, 2001
- RATKÓ József: *Segítsd a királyt!*=KOLIN Péter szerk., Móricz Zsigmond Színház és Életünk szerkesztőség
- KUHN, Thomas S., *A tudományos forradalmak szerkezete*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- SÍK Sándor: *István király*, In: <http://www.ppek.hu/k413.htm>, 2012.10.29.15:30
- SZÁSZ Károly: *István vezér. Történeti dráma öt felvonásban*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1893.
- VÖRÖSMARTY Mihály, *Földi menny*=SZÁSZ Imre szerk., *Vörösmarty Mihály összes költeményei I.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963
- WALDAPFEL József: *Katona József*, Franklin-Társulat kiadása, Budapest, 1942